

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.

1887—1888.

Vergadering op Donderdag, 22 December 1887, 's avonds ten 7½ ure.

Voorzitter: Generaal NETSCHER.

De vergadering openende, zegt de VOORZITTER:

Mijne Heeren!

Alvorens tot de werkzaamheden van den avond over te gaan, zij het mij vergund met een woord te constateeren, dat het mij een genoegen en eene eer is, hier thans voor de eerste maal eene algemeene vergadering te presideeren van de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap — een genootschap dat zich reeds in zóó grooten bloei mag verheugen en dat alom zoo zeer wordt gewaardeerd en geacht, uithoofde van het groote nut dat het in zijn ruim 20 jarig bestaan reeds gesticht heeft.

Ten allen tijde M. H. heeft de beoefening der Krijgswetenschappen in mij een warm voorstander gevonden en toen mij door het bestuur dezer Vereeniging en later door eene stemming van de leden op de algemeene vergadering in November j.l. te Utrecht gehouden, de betrekking van Voorzitter werd aangeboden, stelde ik zulks op hoogen prijs. Ik ontveinsde mij echter de eigenaardige zwaarte van die taak niet en de omstandigheid dat ik een zetel zou gaan vervullen, door zoovele talentvolle mannen vóór mij bezet, deed mij zelfs een oogenblik aarzelen. Het nuttige doel der Vereeniging bezat evenwel voor mij zóó-

danige aantrekkelijkheid, dat ik niet kon besluiten het in mij betoonde vertrouwen met eene weigering te beantwoorden en dat ik het mandaat aannam.

En zoo is het gekomen M. H. dat gij mij thans op deze presidiale plaats voor U ziet! Ik wil U van deze plaats de verzekering geven, dat al mocht ik in welsprekendheid of talent bij mijne geachte voorgangers te kort schieten, ik hen althans in ijver voor onze goede zaak zal trachten te evenaren. Ik stel het mij als een duren plicht, om met kalmte en onpartijdigheid Uwe vergaderingen te leiden en om die te doen blijven wat ze tot nu waren: eene gelegenheid om onze militair-wetenschappelijke kennis te vermeerderen en om gewichtige militaire onderwerpen, zoowel Indische als Nederlandsche, op geheel objectieve wijze te behandelen en daarover te debatteeren, met vermijding van personeele en politieke quaestiën.

Het zal mijn streven zijn M. H., alles aan te wenden wat tot bevordering van den bloei dezer Vereeniging kan strekken en ik reken daartoe met vol vertrouwen op den steun, die mij reeds welwillend is toegezegd door de leden van het Bestuur, dat reeds zooveel in het belang der Vereeniging heeft tot stand gebracht. Ook beveel ik mij en de beide andere nieuwgekozen leden van het Bestuur, Jhr. Mr. V. Baud en Jhr. Mr. R. A. Klerck, in de kameraadschappelijke medewerking van U allen aan, met het dringende verzoek om, even als vroeger, Uwe zeer gewaardeerde belangstelling te blijven betoonen tot de bereiking van ons gemeenschappelijk doel.

(Toejuichingen.)

De VOORZITTER: En nu, Mijne Heeren, overgaande tot de werkzaamheden, heb ik U in de eerste plaats mede te deelen, dat een tweede antwoord, onder het motto:

„De goede eigenschappen van den troep hangen voornamelijk af van het korps officieren dat daarover bevel voert,”

is ingekomen op prijsvraag C. betreffende eene organisatie van het Nederlandsch-Indisch leger, welke het in staat stelt Java te verdedigen tegen een Europeeschen vijand en om het Ne-

derlandsch gezag te handhaven tegenover binnenlandsche volkstammen.

Het bestuur is thans bezig met de benoeming van leden der jury ter beoordeeling van de ingekomen antwoorden.

Voorts heb ik mede te deelen, dat bij het bestuur ontvangen is een schrijven van den luitenant-kolonel Verstege, waarin hij mededeelt verhinderd te zijn in de maand Januari de aangekondigde voordracht te houden, maar dat hij daartoe bereid is in Maart. Mitsdien zullen alsdan twee lezingen plaats hebben; de eene alhier, vermoedelijk den 10^{en} Maart en de andere te Amsterdam den 22^{en} Maart.

Thans is aan de orde de ballotage van kandidaten.

Mag ik de heeren Scheltus en van Tienhoven verzoeken met het bestuur het stembureau uit te maken.

De uitslag is dat met algemeene stemmen tot leden zijn aangenomen de heeren:

P. C. Bomert, P. van de Koppel Huizer, L. D. Mazel, W. J. Methorst, D. J. Meijer en P. van Oort, allen 2e Luitenant der Artillerie en P. G. Verhaart, 1e Luitenant der Artillerie, allen te Gorinchem: — W. J. Cohen Stuart, Luit. ter Zee 2e klasse en G. de Groot, P. J. H. Joosten, P. J. van der Meer, W. C. Momma, J. C. Porthoine en A. F. Singels, allen 2e Luitenant der Artillerie, te den Helder; — A. van der Kas, 1e Luitenant der Infanterie, G. Maes, 2e Luitenant der Artillerie, A. P. Mol, 2e Luitenant der Artillerie en M. H. van Rijsbergen, 2e Luitenant der Genie, te Utrecht.

De VOORZITTER. Ik dank de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

Thans geef ik het woord aan den heer van Sypesteyn tot het houden der aangekondigde voordracht.

Met te meer genoegen ga ik daartoe over nu het mij, door een eigenaardige omstandigheid vergund is voor de eerste maal dat ik het praesidium waarneem, het woord te mogen geven aan een mijner oudste wapenbroeders, die ik bezit.

In het volgend jaar toch zal het 50 jaren geleden zijn, dat wij te zamen als kadet onze intrede in het leger hebben gedaan.

Later heeft de heer van Sypesteyn in het openbaar leven eene andere richting betreden; niettemin heeft hij zijne militaire studiën niet geheel op den achtergrond geschoven; de vruchten zijner krijgs-historische nasporingen, naar ik overtuigd ben op boeiende wijze ingekleed, zullen de heeren heden avond kunnen genieten. Ik noodig thans den heer van Sypesteyn uit het woord te nemen.

De heer Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, Oud-Gouverneur van Suriname, oud-kapitein der Artillerie, betreedt hierop het spreekgestoelte, tot het houden zijner voordracht over:

HET BELEG EN DE OVERROMPELING VAN BERGEN-OP-ZOOM IN 1747.

De heer VAN SYPESTEYN:

Mijne Heeren!

Zoo gaarne had ik U het een en ander medegedeeld omtrent de heldenfeiten van onze voorouders, waar zij gedurende drie en een half jaar in Ostende het hoofd boden aan den talrijken en even dapperen vijand.

Maar ik heb dat beleg reeds op andere wijze behandeld en ik moest dus een ander onderwerp kiezen.

Mijne kenze is nu gevallen op het beleg en de overrompeling van Bergen-op-Zoom in 1747, waarbij dikwijls moedig is gevochten en ook eervolle gedragingen van de Hollandsche troepen zijn te vermelden, maar het zal blijken, dat de droevige uitkomst van dat beleg voor een groot deel te wijten was aan plichtverzuim en nonchalance van sommige generaals.

De, voor de wapenen der bondgenooten zoo noodlottige veldtocht van 1746, werd besloten door de overwinning welke den 11^{en} October van dat jaar door den Maarschalk van Saksen, den genialen opperbevelhebber van het Fransche leger bij Rocoux behaald werd op het leger der verbonden Mogendheden, Engeland, Nederland en Oostenrijk.

Na het vertrek van den Hertog van Cumberland naar Schot-

land tot bestrijding van den Pretendent Karel Eduard Stuart, had de Prins Karel van Lotharingen, de uit Brussel verdreven Gouverneur-Generaal der Oostenrijksche Nederlanden, het opperbevel aanvaard.

Had dat verbonden leger, vroeger onder mannen als Koning Willem III, Marlborough, Eugenius van Savoye, Ouwerkerk, en zooveel anderen, wonderen van dapperheid verricht en veel roem verworven, thans was dat anders. —

Elke ontmoeting met de uitstekend aangevoerde legermacht der Franschen was een nederlaag. En dit was geen wonder, want in het vijandelijke leger heerschte veel discipline en een onbeperkt vertrouwen in de talenten van den opperbevelhebber Maurits van Saksen, wiens bevelen steeds onvoorwaardelijk werden gehoorzaamd. Zelfs Koning Lodewijk XV, die dikwijls in het leger kwam en zich door bedaardheid en dapperheid onderscheidde, gaf steeds het voorbeeld van gehoorzaamheid aan den legerkommandant. Hij steunde dien altijd in zijn gezag en zeide eenmaal — het was vóór den slag van Fontenoy — tot eenige ontevreden generaals, die den bejaarden en ziekelijken Maarschalk van Saksen wilden benadeelen, de volgende merkwaardige woorden: „Ici le Maréchal de Saxe est maître absolu. Je tiens pour „honneur de lui obéir et d'en donner l'exemple. Je suis plus „tôt son second que son maître.”

En hoe was daarmee vergeleken, de toestand in het verbonden leger? Allerellendigst. Alles geschiedde zonder overleg en samenhang.

De drie legers stonden ieder onder een afzonderlijk hoofd. Weliswaar was er nog in naam een opperbevelhebber over het verbonden leger, maar diens gezag werd slechts schoorvoetend erkend en zijne bevelen werden meestal slechts met verborgen spijt, vooral met naijver in het hart opgevolgd. Zoo hadden bijvoorbeeld de Oostenrijksche troepen bij Rocoux onder den generaal Batthiani — die den nog ouderen en nog onbekwamen generaal von Königseck was opgevolgd — standvastig geweigerd deel te nemen aan het gevecht, uit naijver op de Hollandsche troepen, die zich dien dag onder den dapperen Regeerenden Vorst Karel August Frederik van Waldeck, de opper-

bevelhebber der Hollandsche troepen, met roem overlaadden. Waldeck was nog in naam (1) Veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst en jonger dan hij. Diens succes wilde Batthiani niet bevorderen.

Zoo was reeds vroeger, na den slag bij Fontenoy door denzelfden Prins van Waldeck officieel een klacht ingediend tegen den generaal Isaac baron van Cronström, omdat deze, uit naïjver, dat hij onder de orders van den jongeren generaal van Waldeck moest dienen, hardnekkig geweigerd had zijne orders tot het bestormen van het dorp Fontenoy op te volgen, waardoor volgens Waldeck de slag zou zijn verloren. —

Hoe kon het in een leger op die wijze, zonder discipline, onder drie bijna even machtige bevelhebbers en waar geen eminent hoofd zich deed gelden, goed gaan?

Niet onaardig drukte de Engelsche gezant te 's-Hage, Lord Chesterfield, dit uit door te vragen: „Hoe is het mogelijk, dat „een rijtuig goed kan loopen, wanneer men er te zamen voor „spant een paard, een ezel en een aap.”

Het gezegde is scherp, maar niet onjuist.

Daarenboven was de samenstelling van het Hollandsche leger weinig geschikt om de eenheid en de veerkracht daarbij te bevorderen. Het aantal officieren was in verhouding tot de sterkte belachelijk groot. De kapiteins en de luitenants waren, volgens een tijdgenoot, zonder eenige opleiding in den regel alleen aangesteld omdat zij zoons of verwanten van burgemeesters of van regenten waren. Met de opperofficieren was het nog veel erger gesteld, want op een leger van 40000 man in naam, maar geen 30000 man effectief sterk, had men niet minder dan 12 generaals — waaronder 6 Deutsche Prinsen — 19 luitenant-generaals, 30 generaal-majours en 20 brigadiers. Van deze 81 opperofficieren behoorden er niet minder dan 22 tot de cavalerie en waren er 10 boven de 80 jaar.

Na den noodlottigen slag van Rocoux betrok het leger der

(1) Waldeck kreeg in 1742 een regiment in Staatschen dienst en werd in 1745 generaal en chef van het Hollandsche leger.

verbondenen de winterkwartieren achter de Maas, tot dekking van Maastricht, waarop het Fransche leger het toen gemunt had.

De opperbevelhebber van het verbonden leger, William Augustus Hertog van Cumberland, de tweede zoon van den Koning van Engeland, George II, een bij uitstek dapper jong man van 26 jaar, zeer voortvarend, maar met weinig ondervinding, had in Schotland met roem gestreden tegen den Pretendent en dezen bij Culloden geslagen.

Van alle zijden gevierd, werd de jonge held dringend aangezocht om in Nederland terug te komen. Dit was niet gelukkig, want Cumberland, hoe dapper ook (1), had reeds twee jaar te voren bij Fontenoy het bewijs geleverd, dat persoonlijke heldenmoed bij een opperbevelhebber geenszins het gemis aan veldheerstalent kan vergoeden en hij zou dit nu weder tot ons nadeel toonen.

Cumberland aanvaardde het opperbevel weder den 17 April 1747 en vestigde zijn hoofdkwartier te Tilburg. Het leger, dat gedurende den winter aanzienlijk versterkt was, lag gecantonneerd van Breda tot Eindhoven.

Op denzelfden dag — 17 April — was de Fransche generaal Woldemar, Graaf van Löwendahl, een uitstekend bekwaam en voortvarend man, een Deen van geboorte en de rechterhand van den Maarschalk van Saksen, met 20000 man in Staatsvlaanderen gevallen.

Tot groote schande van de niet onbelangrijke krijgsmacht in de vestingen of forten Sluis, Sas van Gent, den Doel, de Parel, Liefkenshoek, Hulst, Axel en Terneusen gelegerd, moet worden vermeld, dat al die sterkten zich zonder tegenstand bij de eerste sommatie overgaven, zoodat geheel Staatsvlaanderen binnen ééne maand in Fransche handen was overgegaan. De Gouverneur van Staatsvlaanderen, de Luitenant-Generaal Pieter de la Rocque, die Hulst, met een garnizoen van 2200 man, zonder slag of stoot overgaf, werd gestraft met het zwaard over het hoofd en levenslange opsluiting op Loevestein.

(1) Hij was altijd zelf aan het hoofd van de stormkolonnes. Maurits van Saksen schreef na Fontenoy van hem: „Je n'ai pas cru qu'il n'y ait des généraux assez hardis de passer en cet endroit.”

Zeer groot was de verslagenheid in gansch Nederland, vooral in Zeeland, door het verlies van Staatsvlaanderen te weeg gebracht. Evenals in 1672 onder diergelijke omstandigheden was geschied, werden door de Stadhouderlijke partij al die onheilen geweten aan de Staatspartij en aan het gemis van een eminent hoofd. Van alle zijden werd de verheffing van den Prins van Oranje tot Stadhouder en Kapitein-generaal, betrekkingen zoo roemrijk door zijne voorvaderen bekleed, geëischt en, nadat in veel Hollandsche steden oproertjes en ongeregelheden waren uitgebroken om dien eisch kracht bij te zetten, werd Prins Willem IV op 4 Mei 1747 benoemd tot de betrekking van Stadhouder van alle Provinciën en van Kapitein-generaal der Unie.

In overleg met Prins Willem IV, werden door Cumberland de noodige maatregelen genomen om Zeeland voor verdere invallen der Franschen te beveiligen en daarna vertrok deze opperbevelhebber met het grootste gedeelte van het leger naar Maastricht, dat op nieuw door den Maarschalk van Saksen met een beleg werd bedreigd.

De beide legers raakten weldra (2 Juli) slaags bij Lafeld, niet ver van Tongeren, alwaar de uitkomst weder dezelfde was. Cumberland werd geslagen en verzamelde zijne troepen onder de wallen van Maastricht, met het doel om die vesting, — aan wier behoud de Oostenrijkers boven alles hechtten — te beveiligen.

De Maarschalk van Saksen trok langzaam met zijn leger naar Maastricht, maar hij had een geheel ander plan opgevat, namelijk om Bergen op Zoom in te nemen. Hij zond daartoe den generaal von Löwendahl met 20000 man uitgezochte troepen naar Bergen op Zoom om die vesting te belegeren. Met versnelde marschen kwam die wakkere bevelhebber reeds den 9den Juli 1747 voor het dorp Zandvliet, dat in goeden staat van tegenweer was gebracht en dat dapper werd verdedigd door den Kolonel Roeland van Kinschot, die wel voor de groote overmacht moest wijken, maar al zijn troepen ongedeerd in Bergen op Zoom bracht.

Den 12den Juli vertoonden zich de eerste troepen van Löwendahl voor die vesting. Reeds in den tachtigjarigen oorlog was

Bergen op Zoom, niet ten onrechte wegens zijne natuurlijke ligging, de sleutel van Zeeland genoemd, herhaaldelijk belegerd, doch nooit ingenomen, van waar die vesting ook wel la Pucelle werd genoemd. Voor het eerst in 1577 door de Staat-schen genomen, werden herhaaldelijk aanslagen der Spanjaarden om het te hernemen, afgeslagen. (1) Parma belegerde het geregeld in 1588 en Spinola in 1622, maar die beide veldheeren waren genoodzaakt het beleg op te breken. Toen de groote Coehoorn in 1695 was aangesteld tot Ingenieur-generaal der fortificatiën, begreep hij dadelijk, dat verschillende vestingen belangrijke verbeteringen eischten en hij ontwierp daartoe plannen, maar het duurde tot in April 1698 voordat gelden werden toegestaan om tot de uitvoering van die werken over te gaan. (2)

Met de werken te Bergen op Zoom, welke door Coehoorn met groote ingenomenheid waren ontworpen, werd het eerst een aanvang gemaakt.

Onder zijn onmiddellijk toezicht werd de Directeur der fortificatiën Johan Vleugels, met 6 ingenieurs onder zich, met het werk belast.

Niets werd gespaard om Bergen op Zoom in uitstekenden staat van verdediging te brengen en nergens blonk het genie van den grooten Coehoorn meer uit, dan door het tot stand brengen van dit zijn meesterstuk. In den nazomer van 1701 waren de werken voltooid en had Coehoorn de voldoening, dat Koning Willem III, juist uit Engeland overgekomen, de vesting bezocht en de werken inspecteerde.

Bij die gelegenheid had er eene gebeurtenis plaats, welke door Coehoorns zoon in zijn journaal (3) is opgeteekend en wel de mededeeling waard is.

De Koning was toen reeds zeer zwak „et même moribond,” maar had toch alles nagezien, goedgekeurd en Coehoorn, na

(1) In 1581, 1584, 1588, 1594, 1605, 1622 en 1627.

(2) Eerst werden acht ton, en in Juni 1698 nog vier millioen gulden toegestaan.

(3) Zie „Het leven van Menno Baron van Coehoorn, door Jhr. „J. W. van Sypesteyn,” bl. 27.

uitbundige tevredenheidsbetuiging tot Gouverneur van Bergen op Zoom en van geheel Staats-Vlaanderen benoemd.

Daarna werd eene monsterring met manoeuvres gehouden door eenige troepen, voor den Koning, die op eene kleine hoogte te paard geposteerd was.

Mylord Albemarle (Joost van Keppel), zijn gunsteling, die een prachtig volbloed Engelsch paard bereed, verveelde zich en ging, gevolgd door de meeste personen van 's Konings staf, in de vlakke galoppeeren en kunsten maken. De Veldmaarschalk van Nassau Ouwerkerk, die naast den Koning stond, vroeg aan Z. M., hoe hij zulke ongepaste handelingen kon toestaan aan een man, die alles aan Hem verplicht was en dien Hij van niets tot zulk eene hoogte had opgeheven.

Met groote kalmte antwoordde Willem III, dat hij het ongepaste van Keppel's gedrag zeer goed gevoelde, maar dat hij voor den korten tijd, dien hij nog te leven had, geen veranderingen in Zijn hof wilde maken, of Zijne gevoeligheid daarover wilde toonen. In November 1701 vertrok Willem III naar Engeland, alwaar hij den 19den Maart 1702 overleed.

Bergen op Zoom was toen eene stad met 1400 huizen en ruim 9000 ingezetenen. De hoofdwal, één uur gaans in omtrek, bevatte 16 bastions, waarvan de meeste voorzien waren van orillons in de flankhoeken welke de dubbele gekazematteerde batterijen in de flanken aangebracht, volkomen voor het vuur van den vijand dekten.

Tusschen elke twee bastions lag vóór de courtine een ravelijn met zware revêtementsmuren en een zeer sterk gekazematteerd reduit. De bedekte weg, met gecreneleerde escarp — en contre escarpmuren had een gekazematteerde lunet, met reduit in elke inspringende wapenplaats. Onder den bedekten weg en het glacis waren overal gemetselde mijngalerijen aangebracht. Alle werken waren in volkomen verband om elkander te flankeren, te bestrijken en te ondersteunen en zoodanig kunstig aangelegd, dat de geheele hoofdwal voor den vijand zoo gedekt was, dat men geen werk van buiten kon onderscheiden en geen bres kon schieten, voordat de buitenwerken genomen zouden zijn.

Maar de wijze waarop de grachten waren ingericht, overtrof in vernuft nog al het andere.

De Westelijke helft der stad was en door inundatiën, en door aangebrachte werken, voor den vijand geheel ongenaakbaar en op de gewone wijze van natte grachten voorzien.

Het ongedekte Oostelijke front der vesting daarentegen was op eene uiterst vernuftige wijze voorzien van droge grachten, welke van alle zijden door kanon- en geweervuur bestreken werden, en wel van den hoofdwal uit de dubbele batterijen in de flanken der bastions en in de grachten nit de overal aangebrachte kanonkelders, terwijl door caponières en gecreneleerde muren op elk acces geweervuur kon worden aangebracht.

In de gracht vond men bovendien een breede en diepe cunette.

Door kunstig ingerichte sluizen kon men op elk oogenblik een overvloed van water en van de Schelde, en van de inundatie, in de grachten laten loopen, hetgeen natuurlijk voor de verdediging onbetaalbaar was.

Aan de Westzijde beschermde een groot gebastionneerd fort aan de Schelde gelegen — de Waterschans —, den toegang tot de haven, terwijl het Zuiderfront, door loopzand en schorren, die met hoog tij geheel onder water stonden, ontoegankelijk was. Een sterk geretrancheerd kamp, geflankeerd door het Slikfort en de redoute Kijk in den Pot, beschermde bovendien nog dat Zuiderfront.

Dit alles was het werk van Coehoorn, maar in 1727 was de vesting nog belangrijk versterkt door het aanbrengen van de zoogenaamde linie van Steenberg. Een doorlopende gebastionneerde hoofdwal, door eene uitmuntende inundatie gedekt, verbond het Noordelijke front der vesting met het versterkte Steenberg, terwijl de drie groote forten Moermont, Pijnssen en Roovere met belangrijke voorwerken, de zwakke punten der inundatie beschermden.

Een zeer groot terrein, begrepen tusschen de Schelde, Steenberg ten Noorden en Bergen op Zoom ten Zuiden, was aldus tot eene bijna niet in te nemen geretrancheerde positie gemaakt, welke het daar achter gelegen Tholen beveiligde.

Zeer terecht werd dan ook Bergen op Zoom de sleutel van Zeeland genoemd.

Toen Löwendahl den 12den Juli 1747 voor Bergen op Zoom

verscheen, voerde in die vesting het bevel de Gouverneur, Prins Willem Lodewijk van Hessen Philipsthal, die om zijn fink en loyaal karakter door ieder geacht en bemind was.

De linie van Steenberg, met de drie groote forten, werd op de eerste tijding, dat Bergen op Zoom werd bedreigd, bezet door ruim 13.000 man onder den luitenant-generaal Prins Lodewijk Frederik van Saksen-Hildburghausen, die eerst onlangs in Statendienst was getreden.

Die Prins van Hessen, toen 57 jaar oud, was de volle neef van Maria Louise de moeder van den Stadhouder en dus een oom à la mode de Bretagne van Willem IV. Hij had zich bij Fontenoij zeer onderscheiden door het dekken van den terugtocht met de kavallerie, welke hij in dien slag kommandeerde.

In 1746 had hij als gouverneur van Mons die stad gedurende bijna 3 maanden met 2000 man tegen een groot gedeelte van het Fransche leger verdedigd.

Hij had nu Bergen op Zoom met eene bezetting van ongeveer 5000 man flinke soldaten zeer goed in staat van verdediging gebracht.

Bovendien was er nog een legerkorps van 15000 man geposteed tusschen Zevenbergen en Breda, dat onder den Vorst van Waldeck het hoofdkwartier in Oudenbosch had gevestigd. Die stelling van Bergen op Zoom, in de ruimste mate voorzien van geschut, ammunitie en levensmiddelen, waar bovendien alles, zonder eenige stoornis van den vijand, dagelijks kon aangevoerd worden, terwijl de inundatie volkomen was gesteld, met de beschikking over de ruim 33000 man sterke bezetting, mocht zonder twijfel als onneembaar worden beschouwd.

Ongelukkig had er nu eene gebeurtenis plaats, die op de verdere krijgsverrichtingen een hoogst noodlottigen invloed uitoefende.

Dezelfde generaal Isaac, baron van Cronström, die door den Vorst van Waldeck, wegens ongehoorzaamheid en plichtverzuim bij Rocoux was aangeklaagd — welke zaak nog steeds hangende was gebleven — werd door den Prins van Oranje, in overleg met den Raad van State, den 12den Juli 1747 benoemd tot opperbevelhebber in Bergen op Zoom en tot chef over alle troepen, steden en forten van Lillo tot Grave.

De oude, afgeleefde man, die vroeger als een dapper en flink generaal bekend was, verzocht den Prins dringend om van die opdracht verschoond te blijven. Hij was, zoo schreef hij „zwaar „doof, erg aamborstig, rhumatiek, pijnlijk en jichtig, zoodat hij „bijna niet kon loopen, hij had zijn geheugen verloren en was „niet in staat eenig inspannend werk te verrichten.” Hij wees vruchteloos op zijn 1) 86 jarigen leeftijd, op de omstandigheid, dat hij reeds in 1745 van allen dienst te velde was ontlast en hij verzocht liever te mogen blijven voorzitter van den Hoogen Krijgsraad, welke betrekking hem kort te voren was opgedragen.

Maar niets hielp; de Prins gaf niet toe en de oude, doove onbruikbare man, „ce vieillard arrogant, irascible et capricieux,” zooals een tijdgenoot hem niet ten onrechte noemt, aanvaardde den 14den Juli 1747 in Bergen op Zoom het op- perbevel over de vesting en over al de omliggende troepen. Hij werd met zijn staf gelogeerd in het zoogenaamde Markiezenhof.

Zijn zoon, de luitenant-kolonel Diederik Isaac van Cronström, adjudant van den Stadhouder werd hem op zijn verzoek als chef van zijn staf medegegeven. De Prins zeide daarbij: „Je vous „le prête, mais je ne vous le donne pas”. Bovendien werden hem nog 6 adjudanten toegevoegd, allen door hem gekozen uit land- genooten (Zweden). In alles werd aan zijn wenschen tegemoet gekomen.

Toen de Vorst van Waldeck te Oudenbosch aangekomen, de benoeming van zijn stokouden tegenstander vernam, beklagde hij zich bij den Prins, die hem antwoordde, dat Cronström eenmaal benoemd was en daarin geen verandering kon worden gebracht.

Waldeck, niet ten onrechte gekrenkt en weigerende om onder den ouden man te dienen, trok met zijn Waldecksche troepen naar zijne staten in Duitschland en gaf het kommando der overblijvenden aan den luitenant-generaal van Schwarzenberg. Aan de Staten-Generaal en aan den Prins gaf hij eenvoudig bericht, dat hij op marsch was naar Duitschland.

1) Hij was geboren te Avesta-Fors in Dalecarlië den 3den Juli 1661. Hij was vroeger generaal in Franschen dienst geweest en trad 23 September 1704 als kolonel in dienst der Republiek.

Het vertrek van dien dapperen en flinken man, het natuurlijk gevolg van de keuze van Cronström tot opperbevelhebber, was een groot verlies voor Bergen op Zoom.

De generaal von Löwendahl, den 12den Juli voor Bergen op Zoom gekomen, ging dadelijk op verkenning en liet het terrein van de inundatie vóór de linie, tot Borgvliet aan de Schelde bezetten.

Met zijn staf en eenige ingenieurs ging hij het front van aanval uitkiezen, maar was daarbij, vreemd genoeg, slechts voorzien van eene kaart der vesting, zooals zij voor de verbouwing door Coehoorn, dus vóór bijna 50 jaren, geweest was.

Op de waarschuwing van den bekwamen ingenieur Lefèvre, die kennis gemaakt had met den postmeester uit Bergen op Zoom Adan, naar den vijand overgelopen, en die door dezen wist, dat vooral het Oostelijk front, van de Wouwsche poort tot Kijk in den Pot, ontzettend versterkt was en dat twee groote hoornwerken vroeger daarvoor geplaatst, sedert dien tijd niet meer bestonden, werd volstrekt geen acht geslagen en Löwendahl meende zelfs die hoornwerken nog te zien. Niettegenstaande de herhaalde vertoogen van Lefèvre koos Löwendahl nu juist het allersterkste front aldaar als hoofdpunt tot den aanval, hetgeen niet weinig in het voordeel der belegerden bleek te zijn. Gelukkige tijd, toen het begaan van zulke fouten nog mogelijk was omdat kaarten en plannen niet voor ieder, allerminst voor den vijand, verkrijgbaar waren!

De bastions Coehoorn en Pucelle, met het daarvoor gelegen ravelijn Dedem vormden het aanvalsfront. Het glacis en de bedekte weg daarvoor waren geheel ondermijnd met gemetselde gangen, terwijl in de inspringende wapenplaatsen de zwaar gemetselde lunetten Zeeland (vóór Coehoorn) en Utrecht (vóór Pucelle) den toegang tot Dedem verdedigden. Dit laatste ravelijn had in de keel door eene gecreneleerde caponnière in de droge gracht, gemeenschap met de goed verzekerde poterne Fullenius, welke onder de courtine naar de stad voerde.

In den nacht van den 14en Juli werden de loopgraven door de Franschen geopend met 2400 arbeiders onder sterke bedek-

king en wel op 280 el vóór den uitspringenden hoek van den bedekten weg vóór het ravelijn Dedem.

Op de werken van de belegerden van dit front stonden toen ongeveer 130 stukken geschut in batterij, terwijl op de bastions Coehoorn en Pucelle en de voorgelegen werken niet minder dan 28 mortieren van allerlei soort en kaliber geplaatst waren.

Uit al dit geschut werd zooveel mogelijk gevuurd om het maken der loopgraven te bemoeielijken, zoodat de Franschen ontzettend groot verlies leden, maar Löwendahl was overal zelf bij en wist het werkvolk zoodanig aan te moedigen, dat reeds op den 20^{en} Juli het vuur op de vesting geopend kon worden uit de batterijen in de 2^e parallel met 40 stukken zwaar geschut, 16 mortieren en 2 houwitser.

Nagenoeg elken nacht werd door de belegerden een uitval gedaan, maar met weinig voordeel, vooral omdat men steeds een veel te geringe macht zond; zoo werden er tweemaal 100 man, en slechts eenmaal — 17 Juli — 800 man uitgezonden, een getal dat niets vermocht tegen den sterken en steeds waakzamen vijand.

Ook het vernagelen van het geschut ging zoo gebrekkig, dat de vijand een paar uur later weder uit de vernagelde stukken vuurde. De Gouverneur, de Prins van Hessen begreep dit zeer goed en hij verzocht aan den generaal von Cronström om belangrijke versterking der bezetting uit de omliggende troepen. Hij voegde daarbij, dat *en vivres*, *en ammunition* enz. in zoo groote hoeveelheid in Bergen op Zoom aanwezig waren dat hij zeer goed 3 of 4 duizend man meer kon bergen en voeden en dat hij zich dan voorstelde om elken nacht met minstens 3000 man een uitval te doen en den eersten uitval zelf aan te voeren. Hij voegde daarbij, dat *en* in de kazernes, *en* vooral in de ontelbare bomvrije kazematten nog 4000 man gelogeerd konden worden.

De oude generaal had bij aankomst in de vesting, zoowel aan den Prins van Hessen, als aan den Prins van Saksen in de linie en ook aan den bevelhebber te Oudenbosch doen weten, dat hij hen ieder op zijn terrein geheel vrij en meester liet en dat hij alleen in zeer algemeene zaken zijn oppergezag zou

doen gelden. Gedurende het geheele beleg heeft hij dit ook gedaan, voor zoover het de troepen in de linie en te Oudenbosch gold, tot groot nadeel van de verdediging, omdat hij steeds weigerde orders te geven om het garnizoen te versterken en dus 30000 man nagenoeg ongebruikt liet. Maar binnen de vesting week hij daarentegen geheel en al van dien regel af.

Najverig op den door ieder beminden, werkzamen en bekwamen Gouverneur sloeg hij met hooghartigheid al diens aanvragen om versterking af, belemmerde hem in al zijne bemoeiingen, gaf tegenorders en verlamde daardoor het gezag van den Prins van Hessen, die zich vol ijver en met moed steeds in persoon op de wallen en op de gevaarlijkste punten bevond. Cronström daarentegen, die niet kon loopen door de jicht, kwam maar zelden op de wallen en werd dan in een stoel gedragen door vier soldaten.

Die verhouding tusschen gouverneur en opperbevelhebber werkte, door schuld van Cronström, zeer nadeelig op den gang van zaken, op de discipline en op de zoo noodige *eenheid* in het bevel.

Den 23^{en} Juli werden ook uit twee batterijen in de parallel vóór Kijk in den Pot, op dat fort het vuur geopend; eenige dagen later gaven de Franschen ook vuur op het fort Roovere in de linie, welk fort een acces in de inundatie moest beschermen; Löwendahl begreep terecht, dat deze beide uiteinden van zijn aanvalsfront een veel minderen tegenstand zouden opleveren bij bestorming dan het front Coehoorn—Pucelle waarvan hij nu eerst de wederstandskracht leerde kennen. Hij wilde het nu met ruw geweld winnen en liet herhaaldelijk met een groote troepenmassa storm loopen tegen Kijk in den Pot en Roovere. Al die stormen werden door de belegerden dapper afgeslagen en kostten den Franschen zulke enorme verliezen, dat dit middel om in de vesting te komen, voor goed werd opgegeven.

Met het vuren uit de telkens vermeerderende belegeringsbatterijen op de voorwerken en met werpgeschut op de stad werd nacht en dag doorgegaan. De kerk, door gloeiende kogels in brand geschoten, was reeds een puinhoop, in de straten

was een groot aantal huizen verbrand en vernield en het verlies aan dooden en gekwetsten was hoogst aanzienlijk.

Het logies van den Prins van Hessen, nabij de kerk gelegen was ook spoedig zoo beschadigd, dat hij genoodzaakt was een ander logies te zoeken en hij nam een groot huis in de Hoogstraat.

Zijne gemalin, eene Prinses van Anhalt—Bernburg, had tot dusver geweigerd de stad te verlaten, maar zij begreep toch nu dat dit zaak was.

De artillerie in de vesting weerde zich op hoogst loffelijke wijze.

Daarover voerde het bevel Karel Frederik Baron van Verschuer, een kapitein der artillerie; dit klinkt vreemd, waar zich een groot aantal generaals, kolonels (1) en andere hoofd-officieren in de vesting bevonden.

Maar de keuze was bij uitstek goed en met de beschikbare middelen heeft de ijverige, dappere en onvermoeide kapitein van Verschuer gewoekerd.

In den aanvang was er overvloed van alles en er werd onvermoeid ja zelfs roekeloos geschoten en geworpen.

In 5 weken — van 14 Juli tot 20 Augustus werden uit de vesting behalve uit het kanon 24591 granaten geschoten en 7409 bommen geworpen.

Bovendien nog 28000 handgranaten en 550.000 R buskruit verbruikt.

De Franschen hadden in dien tijd 3078 bommen en 50.000 kanonschoten op de stad gelost. Hun verlies in dien tijd aan dooden en gewonden bedroeg bijna 10.000 man.

Het is niet gemakkelijk om met juistheid op te geven hoe groot het garnizoen in de vesting was, hoeveel troepen in de linie, en hoeveel rondom Oudenbosch gelegen waren; in de eerste plaats, omdat er dikwijls mutatiën en aflossingen plaats hadden, in de tweede plaats, omdat de sterkte meestal opgegeven wordt in bataillons, compagnieën of escadrons.

Een bataillon of regiment infanterie — men sprak te velde van bataillons, administratief van regiment; overigens was het

(1) Minstens 6 generaals, 9 kolonels, 8 luit.-kolonels en 8 majoors, dus 31 opper- en hoofdofficieren.

hetzelfde — was in naam 700, in werkelijkheid maar 500 man sterk. Een escadron, in naam 130 man sterk, leverde in den regel maar 100 ruiters. (1)

Nu waren er op 15 Juli 1747 in Bergen op Zoom 9 bataillons en 2 escadrons, die te stellen zijn op ongeveer 5.000 man.

In de linie 10 bataillons en 16 escadrons te stellen op 7.000 „

Te Oudenbosch onder von Schwartzenberg 13 bataillons en 20 escadrons 9.000 „

Dus in- en rondom Bergen op Zoom 21.000 man.

Kort daarna werden de troepen in de linie nog met 4000 man versterkt, terwijl de Oostenrijksche generaal Graaf van Chanclos later nog met ongeveer 10.000 man te Oudenbosch aankwam en het bevel daar op zich nam. In het laatst van Augustus kon de generaal Cronström dan ook over ruim 33.000 man beschikken. Die groote macht heeft hij nagenoeg geheel ongebruikt gelaten. Aan hem is dus de schuld te wijten van hetgeen later plaats had.

Zonder twijfel was zoowel aan de artillerie onder den kapitein van Verschuer, als aan de uitstekende wijze waarop het mijnwezen werd bestuurd, het bijzonder groote verlies van de Franschen toe te schrijven.

Zoodra de belegeraar met zijn vierde parallel tot aan den voet van het glacis was genaderd, begon de onderaardsche oorlog, door beide partijen met toewijding en groot talent doorgezet, waarbij menig heldenfeit werd verricht en waarbij in den regel het voordeel bleef aan den belegerde, die volkomen bekend was met het terrein en die aan het genie van Coehoorn gemetselde mijngangen te danken had.

Wij zullen ons te dier zake bepalen, met te vermelden, dat gedurende het geheele beleg, de verdedigers 79 mijnen hebben laten springen, meestal met goed succes, terwijl de Franschen er 77 hebben aangelegd en aangestoken.

(1) Een regiment of bataillon bestond in den regel uit 10 compagnieën; een regiment cavalerie uit 6 escadrons.

De belegeraar, die nu alle krachten had vereenigd tot den aanval op het front Coehoorn-Pucelle, besloot in den nacht van den 5den Augustus uit de 4de parallel, met een groote macht een storm te wagen op den bedekten weg en de lunetten Zeeland en Utrecht in de inspringende wapenplaatsen. Het sein tot den aanval werd te 11 uur gegeven door het gelijktijdig werpen van 4 bommen, waarop drie kolossale mijnen sprongen vóór de lunetten Zeeland en Utrecht en het ravelijn Dedem. Onmiddellijk daarop stormden 500 grenadiers als voorhoede, gevolgd door een aantal werklieden den bedekten weg op.

De herhualde stormen op de lunetten Zeeland en Utrecht werden na een gevecht van drie uren, waarin beide partijen zich even dapper gedroegen, met groot verlies (1) afgeslagen, maar het gelukte den Franschen zich te nestelen in de beide uitspringende wapenplaatsen vóór de bastions Coehoorn en Pucelle. In de Fransche berichten wordt vreeselijk geklaagd over „le feu prodigieux et violent” van den belegeraar, waardoor de bekroning der ingenomen punten ontzettend veel verlies veroorzaakte, maar twee dagen later gelukte het toch aan de dappere Franschen om ook de uitspringende wapenplaats vóór het ravelijn Dedem te bemachtigen.

Tot dus ver was alles in de vesting vrij geregeld en goed gegaan, maar ongelukkig werd de Prins van Hessen, afgemat door inspanning en mismoedig door de tegenwerking, welke hij van den ouden generaal von Cronström ondervond, zoo ziek, dat hij eenige dagen zelfs het bed moest houden. De luitenant-generaal Lelij, die hem tijdelijk verving, wendde zich herhaaldelijk tot Cronström met verzoek om belangrijke versterking van het garnizoen vooral om toezending van artilleristen en ammunitie, waaraan gebrek begon te komen, maar aan die aanvragen werd door den ouden man geen gevolg hoegenaamd gegeven en hij liet de 30.000 man rustig in de linie toezien en het zwakke garnizoen, steeds het spits afbijten. Slechts éénmaal werd op den sterken aandrang van den generaal van Burmania een poging aangewend om den

(1) De Franschen hadden, volgens hun verslag 38 officieren en ruim 500 man buiten gevecht.

vijand uit zijne positie te verjagen en de vesting te ontzetten. De generaal von Schwartzenberg, die schoorvoetend daar aan toegaf, besloot een aanval te wagen op het hoofdkwartier van den generaal von Löwendahl, dat gevestigd was op het kasteel van Wouw, welk dorp door redouten en allerlei hindernissen in staat van verdediging was gebracht.

Na lang verwijl, waardoor Löwendahl op den aanval voorbereid was, zond Schwartzenberg in den vroegen morgen van den 10den Augustus 1747 een troepenmacht van hoogstens 2000 man, met last om in drie kolonnes Wouw aan te vallen.

Met zijn geheele leger van ongeveer 20000 man volgde hij en stelde zich op grooten afstand in slagorde op de heide van Nissen.

De aanval op Wouw, met dapperheid door de drie kolonnes gedaan, werd, na een gevecht van drie uur, door de overmachtige Franschen afgeslagen. Onze troepen werden door Schwarzenberg, die in het gezicht was, volstrekt niet ondersteund en toen Löwendahl daarop met zijn leger aankwam en dit tegenover Schwartzenberg — die een veel grootere macht had — in slagorde stelde, verliet deze in haast het veld en trok zich terug naar Oudenbosch.

Aan die verkeerde handeling van Schwartzenberg, die voor den aanval op Wouw, in plaats van 2000, 10000 man had moeten bestemmen, en den slag had moeten aannemen, vooral van den generaal en chef von Cronström, die in overleg met den Prins van Saksen, wiens 15000 man werkeloos in de linie lagen, had moeten handelen en die een sterken uitval uit de vesting had moeten bevelen, aan dit alles in samenwerking was dit groote échec te wijten.

Bij goed overleg en dappere uitvoering was het ontzet toen nagenoeg zeker geweest.

Toen de sulfe grijsaard zich later moest verantwoorden over die onbegrijpelijke fout, zeide hij, dat hij niet geloofde, dat de bezetting sterk genoeg was om de vesting te verdedigen, dat hij echter geen meer troepen uit de linie had doen komen, omdat hij wel dacht dat de vijand zonder dat het beleg zou opbreken. Op nadere vragen omtrent die vreemde redeneering was het antwoord steeds: „Ik herinner mij daarvan niets. Mijn geheugen „is zoo zwak.”

Geen wonder dat die overwinning bij de Franschen ook moereel gunstig werkte. Langzaam, maar onvermoeid gingen zij vooruit en vooral werd het mijnwerk krachtig doorgezet.

In den nacht van den 12den Augustus kregen de Franschen, na driemaal afgeslagen stormen den geheelen bedekten weg tusschen Coehoorn en Pucelle in hun bezit en den volgenden dag viel de lunet Zeeland in hun handen.

Het reduit in die lunet werd dagen achtereen bestormd en weder bestormd, maar na zeer groot verlies, onderanderen van al de daarbij aanwezige officieren, zagen de Franschen van verdere aanvallen daarop af; in den nacht van 29 Augustus sprong dat reduit der lunette Zeeland, geheel door de Franschen ondermijnd, in de lucht.

De lunet Utrecht in de inspringende wapenplaats vóór Pucelle werd even heldhaftig verdedigd; geheel ondermijnd en door mijnontploffingen tot een puinhoop vernield, viel deze lunet eerst den 12den September in 's vijands handen. Intusschen had de belegeraar, nu meester van de contrescarp vijf bresbatterijen met zwaar geschut bewapend, op de kruin daarvan gereed gemaakt en onvermoeid was hij met het bresschieten op de bastions Coehoorn en Pucelle en het ravelijn Dedem bezig. Weldra waren op verschillende punten bressen geschoten.

In de vesting was intusschen de toestand niet verbeterd. De gouverneur Prins van Hessen was wel nagenoeg hersteld en hij nam weder met ijver zijn moeilijke taak waar, maar het garnizoen was zeer verzwakt en, op eene niet te verklaren wijze, werden al zijne aanvragen om versterking van het garnizoen door Cronström eenvoudig ter zijde gelegd. Ook tegenover den afgevaardigde te velde Mr. Willem van Haren, die menigmaal in Bergen op Zoom kwam en op versterking aandrong, was de oude man even stijfhoofdig. De kapitein van Verschuier, die te vergeefs aandrong op het zenden van artilleristen en ammunitie, werd een paar malen door tuschenkomst van van Haren geholpen, maar hij zeide toch later: „Het manquement „van sommige ammunitieën heeft mij veel chagrijn en meer vijanden „dan nut aan 't land veroorzaekt.” Toch werd het geschut tot het einde van het beleg met groote inspanning uitmuntend bediend.

De luitenant-kolonel Eggers, een Duitscher in Franschen dienst, die „le journal du siège” heeft uitgegeven, zegt, dat gedurende het geheele beleg, „le feu de la place ne pouvoit „être plus vif, les assiégés démasquèrent de nouvelles batteries „dans les ouvrages collatéraux”. (1)

Ook werden aan de kanonniers op onbekrompen wijze premien uitgedeeld. Bijvoorbeeld: voor het vernielen van een schans-korf kreeg de richter 1 dukaat, voor het zesmaal achtereen werpen van een bom in de loopgraven 6 dukaten enz. zelfs werden voor sommige heldenfeiten vaandels uitgereikt.

Aan levensmiddelen had men gedurende het beleg nimmer gebrek, daar de schepen steeds ongedeerd de haven konden in- en uitvaren. De heldhaftige verdediging der vesting verwekte daarbij in het gansche land zulk een geestdrift, dat uit vele plaatsen, zoowel uit de grootste steden, als uit de kleinste dorpen schepen werden gezonden die alle mogelijke levensmiddelen, lekkernijen, versnaperingen, vooral wijn, bier en sterken drank in ongeloofelijke hoeveelheden als geschenken binnenbrachten. In plaats van goed te doen, waren deze toezendingen verderfelijik en strekten zij alleen tot verspilling van vivres, misbruik van drank en tot verslapping der reeds verwaarloosde discipline.

Een ooggetuige Ds. Folkens zegt, dat het een schande was te zien, hoe de brooddronken soldaten, tarwebrood, ham, kostelijke kaas en zelfs lekkernijen wegsmeten en aan de honden en varkens te eten gaven. „Met de dranken,” zegt hij, „was „het nog veel erger. Zoo was de heele Lievevrouwenstraat een „brandewijn- en jeneverkroeg geworden. Roode en witte wijn, „ham, haring, zelfs jenever en tabak was bijna voor niet en „naar discretie te krijgen.”

„Maar het gaat er, menigmaal reukeloos en godloos, over- „heen. — Door den overvloed, wordt de dartelheid en brood- „dronkenheid zoo groot, dat het tot den hemel schreeuwt.”

(1) Volgens dat werk sneuvelden in de loopgraven voor Coehoorn—Pucelle in de eerste maand: 2 ingenieurs, 52 officieren en 800 soldaten en werden er gekwetst: 21 ingenieurs, 274 officieren en 3937 soldaten.

Het is curieus, ja bijna belachelijk om de lijst der gezonden goederen te zien.

Vlaardingen zond de eerste bezending bestaande uit haring, zalm en verse visch, een schip vol. Dat eerste vaartuig kwam 8 Augustus binnen.

Middelburg zond veel geld om aan de soldaten uit te deelen en een lading wijn, jenever, kippen, stokvisch, tabak, oud linnen, pluksel, 1200 hemden en 80 paar pantoffels.

Schiedam zond o. a. 100 vaten jenever.

Amsterdam, Haarlem, Leiden, Delft zonden ongeloofelijke hoeveelheden kaas, boter, rundvee, schapen, linnen, lakens, pluksel, rubarber, bessensap, tabak, snuif, enz. maar bovenal Fransche en Spaansche wijnen, brandewijn, jenever en zachte likeur voor de zieken.

Dorpen als *Westzaan, Koog aan de Zaan, Vlaardingen, Maassluis, de Rijp, Jutphaas, Zwijndrecht, Geertriet* en zooveel meer, zonden ieder een volgeladen schip.

's-*Hertogenbosch* zond 250 vaten bier van f 7.— de ton, met de verontschuldiging dat er in de stad en de omringende dorpen niet meer te krijgen was. Om het te weinige te vergoeden was er bij gevoegd 2000 ƒ rookvleesch, 200 ƒ snuiftabak en 50 varkens.

Rotterdam zond een curieuse bezending namelijk één schip volgeladen met bier, wijn, jenever en brandewijn, aangevuld met koek, krenten, vijgen, zoete limoenen, suiker, specerijen, thee, koffie, schapen, worsten, bestellen, azijn, 3000 ƒ tabak en 300 mandjes Goudsche pijpen.

In een tweede schip had Rotterdam ontzettend veel meel, garst, boekweit, kaas, duizenden hemden, paren schoenen, mutsen, overjassen, kousen enz. gezonden. In een woord elke stad in de Republiek had het zijne willen doen. De hoeveelheid dranken, tabak, snuif en Goudsche pijpen was zoo groot, dat de bezetting voor ruim 5 jaar was voorzien.

Geen wonder, dat die overvloed leidde tot misbruik van drank, brooddronkenheid, zorgeloosheid en verslapping der discipline.

Löwendahl's leger werd in de laatste weken belangrijk versterkt, doch voor den aanvoer van levensmiddelen werd niet goed gezorgd, zoodat in zijn kamp schaarschte, ja zelfs gebrek ontstond. Dit maakte dat de ontevreden soldaten dikwijls in groot getal naar de zoo rijk voorziene vesting overliepen.

Hij spaarde zijn leven niet en was onvermoeid en steeds vooraan in het gevecht.

Eens werd hij op 9 Augustus, bij een storm, door het springen van een mijn, 12 of 13 voet hoog in de lucht opgeworpen. Hij kwam er gelukkig met eenige kneuzingen af.

Ongeduldig dat het zoolang duurde, en meenende, dat de drie bressen reeds vrij goed begaanbaar waren, besloot hij, op welke wijze ook aan de belegering een einde te maken. Hij riep den krijgsraad bijeen en deelde zijn plan mede, om door een algemeen storm de vesting te nemen, ten koste van wat ook. Hij zoude, zeide hij, „er tot den laatsten man en ook zijn eigen „lijf aan wagen.”

Eenige generaals hielden hem onder het oog, dat hij het leven van zijne soldaten te weinig telde, waarop hij alleen antwoordde: „Eh bien, pourquoi sont-ils donc ici, si ce n'est „pour être tués?” en de beslissende storm werd in beginsel vastgesteld.

In den avond van 15 September zond de generaal von Löwendahl een parlementair aan den gouverneur met mededeeling, dat de bressen begaanbaar waren en dat hij hem dus tot besparing van menschenlevens aanraadde te capituleeren, welk aanbod echter dadelijk werd afgeslagen. In de vesting nam men deze waarschuwing volstrekt niet ter harte. Men schijnt niet eens — vertrouwende op de groote sterkte der vesting — aan de mogelijkheid van een storm gedacht te hebben.

Men kan zich geen grooter zorgeloosheid voorstellen dan die, welke bleek uit den toestand van het garnizoen in den nacht van 15 op 16 September 1747.

Uit een staat, later ingediend door den kapitein plaats-majoor de Lessner blijkt dat het garnizoen toen aan weerbare soldaten der infanterie sterk was 2946, van de volgende regimenten:

REGEIMENT.	Kolonels.	Luit. Kolonels.	Majours.	Kapiteins.	Luitenants.	Sergeanten.	Gemeenen.
Colyer	—	1	—	4	18	27	411
2 Battaljons Waldeck .	2	—	1	4	14	17	315
Lewe	—	1	1	2	7	14	281
Evertsen	—	1	1	5	14	27	415
Holstein-Gottorp. . .	1	1	1	5	24	19	126
Saxen-Gotha	1	—	1	5	16	22	251
van Rechteren. . . .	1	1	1	6	15	24	263
Deutz	1	1	—	5	12	24	224
Marjoribanks	—	1	1	6	19	22	360
Totaal	6	7	7	42	133	196	2946

Met de officieren, onderofficieren, mineurs en artilleristen, kan dus het garnizoen gesteld worden op ongeveer 4600 man.

Daarvan was nagenoeg de helft op wacht in den nacht van 15 op 16 September, als:

In de galerijen, caponnieres en mijnen . . .	360
In de stad en op de waterschans	344
In het front d'attaque.	200
Arbeiders, artilleristen, ingenieurs en mineurs	700
In reserve in het gerebrancheerd kamp . . .	200

Te zamen 1804.

De generaal du jour, de luitenant-generaal Lely, was volgens het voorschrift gekleed in het huis van den gouverneur Prins van Hessen in de Hoogstraat. Nòch op de wallen, nòch bij de

wachten bevond zich eenig hoofdofficier. Rondes schijnen dien ganschen nacht niet te zijn gedaan.

In den avond van den 15den September bij helder lichten maneschijn werd in stilte het geheele Fransche leger — dat twee dagen te voren nog met 5000 man was versterkt, in de wapenen gebracht. Aan 450 vrijwilligers, allen uitmuntende soldaten, gesteund door 6 compagnieën grenadiers en 500 arbeiders, geleid door 3 brigaden mineurs, werd opgedragen om langs den contrescarp in de gracht af te dalen, alle troepen van daar te verjagen, de cunette te dempen en de drie bressen op te ruimen en zooveel mogelijk begaanbaar te maken. Dit alles geschiedde volgens afspraak, behalve het verjagen der troepen, omdat dit onnoodig was, daar in de vesting niemand iets van dat alles had gemerkt; geen enkele schildwacht, zelfs niet op het ravelijn Dedem of in de droge gracht, was wakker: allen waren dronken of lagen gerust te slapen. Deze werden allen door de Franschen in stilte afgemaakt.

Toen de bressen opgeruimd en genaakbaar gemaakt waren, viel juist om 4 uur het sein tot de bestorming. Een bom ging op in het centrum van het front en werd gevolgd door de losbranding van al het werpgeschut der Franschen. Zonder slag of stoot, zonder dat er een enkel kanon — of geweerschot werd gelost, beklommen de kolonnes de bressen en in een oogenblik waren het ravelijn Dedem en de bastions Coehoorn en Pucelle in handen der Franschen. Behalve eenige vluchtelingen, die aan het bloedbad door een haastige vlucht ontkwamen, werden al de dronken of slapende soldaten zonder genade doodgestoken.

Eenigen uit het ravelijn Dedem ontvlucht, verzuimden de sortie Fullenius te sluiten en daardoor was de toegang tot de stad geheel open voor de Franschen, die met geforceerde marschen volgden en zich rechts en links langs den hoofdwal verspreidden. Zij hadden order om zich te verzamelen bij het plein vóór het Markiezenhof, en om zich meester te maken van den generaal Cronström die aldaar met zijn staf woonde.

Nu volgde een tooneel van onbeschrijfelijke verwarring. Een soldaat, gevlucht van Pucelle ging aan het hoofdkwartier den gouverneur mededeelen, dat de vijand reeds in de stad was.

In een oogenblik waren de Prins van Hessen en de generaal Lely gereed en de laatste zond zijn 1sten adjudant, den luitenant-kolonel Baron van Nijvenheim naar het Markiezenhof om te waarschuwen. De generaal Cronström die lekker sliep, liet door den adjudant, die hem de boodschap had overgebracht, aan Nijvenheim weten, dat hij er niet van hield, dat men valsch alarm maakte. De zoon van den generaal de adjudant von Cronström inmiddels aangekomen, waagde het in de kamer van zijn vader te gaan en het was meer dan tijd, want men hoorde de Franschen reeds aankomen onder het geroep van „Avancez! „Tue, Tue! Vive le Roi.”

Het overschot van het regiment van den kolonel Deutz, dat vreeselijk geleden had gedurende het beleg en nog slechts 230 man sterk was, zou juist dien morgen afgelost worden en naar de linie marcheeren. Het was daartoe om half vier gerangeerd voor het Markiezenhof en daardoor gereed om de Fransche troepen bij hun aankomst met geweervuur te ontvangen. Ook de wacht voor het Markiezenhof, 28 man sterk, verdedigde den toegang. De Prins van Hessen en de generaal Lely hadden intusschen reeds eenige troepen verzameld en vielen de Franschen daarmede in de flank met het gelukkig gevolg, dat de Franschen gedeeltelijk naar de markt, gedeeltelijk door de Lieve Vrouwenstraat naar de Gevangenpoort werden teruggeslagen. Daardoor was het plein voor het Markiezenhof schoon en de toegang naar de Steenbergse poort veilig.

De oude generaal van Cronström had zich eenigszins gekleed ¹⁾ en was er alleen op bedacht om zich „te salveeren”. Hij werd, zooals hij zelf zegt, „zwak en ziek met moeite op een paard „gebeurd” en haastte zich om, vergezeld van zijn adjudanten door de Steenbergse poort naar de linie te vluchten. Den Prins van Hessen, die bezig was zijn troepen op het plein in slagorde te brengen, riep hij in het voorbijgaan toe. „Je vais „à la ligne”, en toen deze hem om orders vroeg, antwoordde hij op zeer onverschilligen toon. „Faites comme vous pourrez.” De Gouverneur terecht woedend over zulk een antwoord, zond

1) „Volgens tijdgenooten had hij zijn slaapjapon en pantoffels aan.”

hem den luitenant-kolonel Charbonnier, zijn adjudant, met den plaatselijken kommandant den Graaf de Condé na om duidelijke orders te vragen. Cronström raadde toen aan om de trom te slaan, en zich over te geven ten einde meer massacre te voorkomen, maar hij verbood daarbij om zijn naam bij de capitulatie te noemen. Zeer terecht was de Prins van Hessen diep verontwaardigd over zulk een schandelijk gedrag. Hij gaf nu order tot den aanval en verdreef de Franschen met de bajonet naar de markt.

Intusschen werden de beide partijen door toeloop van verspreide soldaten versterkt. Voor het Markiezenhof waren o. a. weder 800 Hollandsche soldaten bijeengekomen, die onder den generaal-majoor Thierry verzameld, de Franschen ten tweeden male in de Lieve Vrouwenstraat terugdrongen tot aan de Gevangenpoort. Op de markt stond nu de Gouverneur met zijn troepen tegenover de steeds aangroeiende Fransche macht, welke zich aldaar barricadeerde met groote hoeveelheden schanskorven en fascines in de nabijheid bijeengebracht. Tweemaal waagde de dappere Prins van Hessen een aanval op die barricades om den vijand naar de Bossche poort terug te dringen, maar te vergeefs. Hij werd zelfs weder eens tot in de Zuivelstraat teruggedrongen door de Franschen, die met steeds opvolgende kolonnes werden versterkt.

Nog eens gelukte het den zoo dapper aangevoerde Hollanders om de markt weder te bezetten, maar de overmachtige vijanden dreigden hen te omsingelen. Toen begreep de Prins van Hessen die, gedurende 3 uur den veel sterkeren vijand het hoofd had geboden, dat het tijd was om aan den aftocht te denken. Hij liet zijne troepen zich in goede orde in gesloten kolonnes formeeren en trok toen door de Zuivelstraat naar het plein voor het Markiezenhof om van daar de Steenbergse poort te bereiken. Die tocht van het kleine troepje vervolgd door den driemaal sterkeren vijand, was een merkwaardig heldenfeit.

Het laatste peloton loste steeds drie salvo's en deed eene charge met de bajonet, waarna het telkens door het volgende peloton werd afgelost. De Prins van Hessen en de generaal

Lely bleven steeds achter het laatste peloton en spraken allen moed in. — Zoo trokken die dapperen, voet voor voet het terrein verdedigende, door de smalle straat naar het plein vóór het Markiezenhof, waar zij door 800 man onder den generaal Thierry, even zoo vechtende van de Gevangenpoort komende, werden versterkt. Door de Steenbergische straat werd de roemrijke aftocht vervolgd en in goede orde werd de, nog door 400 man van het Regiment Waldeck bezette Steenbergische poort bereikt. Ongelukkig was de Prins van Hessen in de Steenbergische straat door een kogel in het rechterbeen zwaar gewond, maar toch bleef hij te paard gestegen, bij zijn trouwe soldaten, die onder het aanhoudend geroep van Vivat Oranje in goede orde, maar niet zonder groot verlies uit de Steenbergische poort marscheerden, en kwam levend in de linie.

De generaal Lely en zijn adjudant van Nyvenheim waren, — met uitzondering van de wacht aan de poort — de laatsten, die de vesting verlieten. Toen de kolonel der Waldeckers, von Dieden—Furstenstein gesneuveld was door een kogel der Fransen, die reeds de wallen rondom hadden bezet, vergat men aan die arme soldaten order te geven, om mede uit de poort te trekken. Zij bleven op hun post en werden tot den laatsten man afgemaakt.

Eenige uren te voren was de oude opperbevelhebber, de generaal von Cronström op niet eervolle wijze buiten die poort geraakt; ook daarbuiten moest hij, even als hij daarbinnen had gedaan, weder niets dan nadeel uitrichten.

De moedige en ijverige afgevaardigde te velde Mr. Willem van Haren had in den morgen het vuur in en voor Bergen op Zoom gehoord en hij begaf zich daarheen tot hulp met de generaals Philibert en Montigny, voorafgegaan door 6, meest Oostenrijksche bataillons onder den generaal d'Anvie. Even buiten de poort ontmoette Cronström die heeren met die troepen en hij schaamde zich niet om lachende tegen van Haren te zeggen: „Convenez que si j'avais pris ma rhubarbe aujourd'hui, „j'avais été bien attrapé” en om aan de generaals te gelasten terug te keeren met die troepen, om de linie te verlaten en om naar Steenberg te marcheerden. Indien die 6 bataillons de

troepen onder den Prins van Hessen, die nog 2 uur later zoo dapper vochten, waren komen versterken, hadden zij wellicht den vijand nog kunnen uitdrijven.

Cronström dacht aan niets anders dan aan zich zelf en hij vluchtte over Zevenbergen naar Oudenbosch alwaar zijn eerste woord aan den generaal Chanclos was, „je dinerais chez vous.” Volgens de Mémoires van Waldeck at hij met veel smaak en was hij aan tafel bijzonder vroolijk. Uit Zevenbergen schreef hij een klein briefje aan den Stadhouder en aan den President van den Raad van State. Hij zegt daarin alleen: „De vesting Bergen op Zoom is verloren, maar van 't garnizoen is sooveel gesalveert, als van 't massacre is overgebleeven.”

Verder deelt hij mede, dat er drie uur in de straat is gevochten, dat de Prins van Hessen en een adjudant gekwetst en twee van zijn adjudanten gesneuveld zijn en dat hij zelf niets heeft „konnen salveeren, als ik op 't lijf had, zelfs niet „eens mijn gewoonlijk cachet.” Verder niets meer, als een verzoek om ontslag en ontheffing van zijn kommandement.

Dit laatste werd hem toegestaan en de generaal von Cronström trok naar de stad 's-Hertogenbosch waarvan hij gouverneur was. Meestal vertoefde hij echter op zijn buitenplaats de Nemelaer (1) tusschen 's-Hertogenbosch en Oosterwijk.

In goede orde trok het garnizoen onder den Prins van Hessen, die niettegenstaande zijn wond te paard was gebleven naar Zevenbergen, terwijl een gedeelte onder den generaal Lely Tholen ging bezetten. De Hertog van Saksen verliet, ook op last van Cronström de geheele linie en de forten Moermont, Pijnsen en Roovere, zonder met de groote macht onder zijn bevelen, zelfs eene enkele poging tot verzet te wagen. Al het geschut, al de tenten en de equipmentstukken, vele geweren, de ammunitie en zelfs al de vivres werden achtergelaten, zoo overhaast ging het bij die vlucht toe.

De Franschen waren nu meester van de geheele vesting, met uitzondering van het geretrancheerd kamp aan de Zuidzijde,

(1) Hij was in 1695 te Utrecht gehuwd met Trajectina Anna Elizabeth van Tuyll van Serooskerke.

waar het fort Kijk in den Pot nog bezet was door het Regiment van den Kolonel Leopold Casimir, Graaf van Rechteren ter sterkte van ongeveer 250 man.

Toen de Franschen èn van buiten èn van de stadszijde dat fort omsingelden en opeischten, weigerde van Rechteren zich over te geven en toen ontstond een hevig gevecht, dat meer dan een uur duurde. Driemaal werden de wallen bestormd met een groote macht en drie maal werden de stormkolonnes afgeslagen. Eindelijk, geheel ingesloten en door het hevige vuur tot 70 man gedund, moest het troepje zich wel overgeven en de dappere van Rechteren werd met de zijnen gevangen genomen. (1)

De Franschen, thans meester van de geheele vesting, weerden zich als losgelaten duivels. Van de nog verspreide soldaten werden de meesten, die zij ontmoetten, zelfs de gekwetsten zonder genade afgemaakt. Vandaar dat het aantal dooden van de belegerden op dien dag meer dan 2000 bedroeg.

Daarbij werden er 1700 gevangen genomen. Het verlies der Franschen kan in het geheel op ongeveer 450 worden geschat.

Behalve een 100tal kanonnen in de linie en de forten, vond de vijand in de vesting 166 stukken brons en 72 stukken ijzer geschut, met een groot aantal mortieren en houwitser. Daarbij groote hoeveelheden kogels, bommen, ammunitie en gereedschappen benevens levensmiddelen.

In de haven werden 17 schepen, pas binnengekomen en overladen met lekkernijen en dranken, genomen. De Fransche soldaten deden zich daaraan niet weinig te goed en raakten in opgewonden toestand aan het plunderen. Zelfs werden eenige huizen in brand gestoken, andere uit baldadigheid omvergehaald. Dit duurde echter niet lang, daar Löwendahl, zoodra hij dit vernam, in persoon in de vesting kwam en zulke strenge en afdoende maatregelen nam, dat alle ongebondenheid spoedig was onderdrukt. Twee predikanten, Folkens en Janssen, die in persoon daarbij nog al te lijden hadden van de uitgelaten soldaten, geven een zeer uitvoerig verhaal van al hetgeen plaats had.

(1) 21 Officieren en 73 manschappen.

Wel beklagen zij zich erg over het gedrag der minderen, maar zwaaien lof toe aan de Fransche officieren wegens hun hulpvaardigheid en menschlievendheid. Zoowel het Markiezenhof, als het hoofdkwartier van den Gouverneur, Prins van Hessen werden het eerst geplunderd (1); alles wat waarde had, vooral het geld, werd in bezit genomen; gekwetsten werden doodgestoken en naakt uitgeschud. Zoo lag in het huis van den gouverneur den Prins van Hessen een van zijn adjudanten, de kapitein Frederik Baron Snouckneert van Schauburg, zeer zwaar gewond te bed (2). De predikant Janssen, die ook in dat huis woonde, bleef bij hem, terwijl een paar soldaten in die zelfde kamer uit de ramen op de Franschen op straat vuurden. Deze forceerden daarop de poort van het huis en staken beneden al de soldaten dood, drongen in de kamer waar de gewonde kapitein lag en vermoordden dezen met bajonetsteken, plunderden het lijk en wierpen het uit het raam op een binnenplaats. De predikant en vier lakeien van den Prins werden geplunderd en naakt uitgeschud, maar overigens niet mishandeld. Tegenover dit onmenschelijk gedrag moet vermeld worden, dat de luitenant-generaal Lewe, die zeer zwaar ziek te bed lag met bloedloop met de meeste zorg door de Fransche soldaten verpleegd werd, en door Löwendahl met een vrijgeleide naar Tholen werd gezonden.

Het verlies aan dooden en gekwetsten gedurende het geheele beleg kan voor de Franschen op 18000, voor de belegerden op 12000 gesteld worden.

Daar de stad nagenoeg een puinhoop, en er weinig logies te vinden was, liet Löwendahl de troepen de eerste dagen in tenten op het glacis doorbrengen. Eenige dagen later trok de Maréchal de Camp, Graaf de Blet tot gouverneur benoemd, met 8 bataillons als garnizoen in de veroverde vesting. De verlaten forten in de linie werden ook bezet en een week

(1) Op vijf na waren al de vaandels gered en dit waren nog wel die van de schutterij van Bergen op Zoom (de burgercompagnieën.)

(2) Hij was drie dagen te voren op het ravelijn Dedem naast den gouverneur staande door een kanonskogel aan arm en rug getroffen. Hij was 28 jaar oud.

daarna waren de fortén Lillo, Frederik Hendrik en de Kruis-schans in handen van Löwendahl. Daarmede was de veldtocht voor dat jaar geëindigd.

Löwendahl, die zeldzame blijken van veldheerstalent had gegeven, kreeg tot belooning de benoeming tot Maréchal de France en tot Gouverneur en chef van Bergen op Zoom en van Staatsvlaanderen.

Zeer groot was de verslagenheid, in geheel Nederland door de tijding van het verlies van Bergen op Zoom, — de onwinbaar geachte vesting — veroorzaakt. Niemand was daarop verdacht, daar men na de heldhaftige verdediging gedurende twee maanden niet aan de mogelijkheid der overgaaf geloofde. Ook de Franschen achtten de vesting onneembaar blijkens het vers van Boileau „Bergen op Zoom Madame et vous, vous êtes invincibles”.

Evenals vroeger werd ook nu weder de schuld geworpen op de Staatsgezinde partij, die van verraad werd beschuldigd. Oproeren en plundering waren aan de orde van den dag en de rust werd niet eerder hersteld voordat het Stadhouderschap erfelijk werd verklaard in de mannelijke en vrouwelijke linie van Prins Willem IV.

Op 3 Mei van het volgende jaar 1748 werden de preliminairen van vrede te Aken gesloten en daarbij onder anderen aan de Republiek Bergen op Zoom teruggegeven. Eerst op 7 December ontruimden de Franschen de vesting, welke dien dag door het garnizoen onder den benoemden gouverneur, den Generaal Graaf Praetorius werd bezet.

Het duurde nog lang voordat de vernielde stad weder was opgebouwd en de bevolking zich weder hersteld had. De nieuwe Kerk werd op 15 October 1752 ingewijd.

In den lande heerschte groote ontevredenheid over het gedrag van Cronström, aan wien niet ten onrechte de schuld van het onheil geweten werd. Zoodra de vrede van Aken den 18^{den} October 1748 was gesloten, begreep Prins Willem IV, dat aan deze zaak een einde moest gemaakt worden, omdat de oude
1887/88.

generaal verzocht had zich te mogen verantwoorden. Aan den Fiscaal van den Hoogen Krijgsraad werd door den Stadhouder gelast om bericht in te winnen omtrent het gepasseerde in Bergen op Zoom en om te onderzoeken aan wien de schuld lag. Aan alle betrokkenen werden toen vraagpunten gesteld.

In het lijvig dossier op het Rijksarchief over deze zaak aanwezig, kan men nog de antwoorden lezen door al deze personen op de gestelde vragen gegeven. Uit die vele antwoorden blijkt ten duidelijkste, dat Cronström nagenoeg alleen schuldig was, zoodat er dan ook na het voorloopig onderzoek geen sprake van is geweest om iemand anders dan hem te vervolgen.

Aan den generaal van Cronström werden niet minder dan 108 vraagpunten ter schriftelijke beantwoording voorgelegd, en toen deze was ingekomen, werd hij bij brief van 30 December 1748 opgeroepen om in den Haag te komen tot het geven van *Elucidatie en Explicatie*. Nu werd hij nog mondeling onder-vraagd door den Fiscaal, en op diens voordracht werd door den Stadhouder een Hooge Extraordinaire Krijgsraad benoemd, bestaande uit den generaal Praetorius als president, de luitenant-generaals A. van Aylva en E. van Glinstra, en de generaal-majours R. van Kinschot, P. van Glabbeecq, C. van Leyden en J. de Villegas, als leden. Natuurlijk waren allen jonger in rang dan von Cronström.

Mr. L. L. van Reenen was secretaris van het collegie.

Op den 22^{en} Januari 1749 verscheen de toen ruim 88jarige grijsaard voor den voltalligen krijgsraad.

De bovenvermelde 108 vraagpunten werden aan hem ter beantwoording voorgehouden in 9 zittingen van 22, 23, 24, 25 en 27 Januari, 3, 4, 5 en 6 Februari. Allertreurigst is de indruk, welke de beantwoording door hem te weeg brengt.

Hij werpt de schuld op de meest cynische wijze geheel op den gouverneur van Hessen, ofschoon hij op eene andere plaats weder in tegenovergestelden zin spreekt, als hij zich op zijn gezag verhoovaardigt.

Op alle moeilijke vragen, nagenoeg de helft, antwoordt hij: „ik was ziek en zwak”, of „daarvan geheugt mij niets”, of „ik weet er niets van” of „ik heb veel tijd noodig mij daarop

„te bedenken, want ik heb geen memorie meer”: altijd in dien zin.

De Prins van Hessen daarentegen munt in zijne brieven uit door loyauteit. Hij verontschuldigt zich dat hij den ouden man moet tegenspreken en bezwaren :

„Den general en chef, alles op mij willende werben, soo „moet ick hiermeede eens voor all seggen, dat ick in Bergen „op Zoom niet anderst als general leudtnant ben geconsidereert „worden en als de eerste persoon naer den chef.” Hij legt de schriftelijke orders van Cronström over om te bewijzen, dat deze hem in alles belemmerde en alle gezag uit handen nam. Zoowel hij, als de generaals Lely, Lewe, Thierry beklagen zich over de „quade receptie” die zij van Cronström die altijd tegen ieder in „ongenaakbaren luyme” was, ondervonden. Hij dreigde zelfs met de vuist bij de minste tegenspraak. Op een vraag, waarom het water niet in de gracht was gelaten, antwoordde de oude generaal eens, dat was de zaak van den gouverneur, een andermaal, dat de inundatie dan zou zijn afge-loopen en een derde maal, dat de sluis lek was en geen water hield.

Toen de Prins van Hessen daarop door de stukken bewees, dat hij het voorstel had gedaan om de sluizen te openen, doch dat Cronström dit had geweigerd wegens het bederven der inundatie en het volloopen der mijnen, was het weder „ik weet „daar niets meer van, mijn memorie is zoo zwak.”

Datzelfde antwoord gaf hij, toen de generaal Chanclos hem verweet, dat hij tweemaal bij een bezoek in de vesting, aan Cronström had voorgesteld, eens om met 8000 man een aanval te doen op het hoofdkwartier van Löwendahl, de andere maal om 6000 man in de vesting te zenden, ten einde een krachtigen uitval te doen, maar dat Cronström alles in woede had afgeslagen, zeggende, dat hij geen vreemde troepen in de vesting wilde hebben, daar hij bang was voor indiscipline en plundering.

Het ligt niet in het bestek dezer voordracht om die treurige zaak verder te behandelen. Alleen zij nog vermeld dat, toen hem aan het slot gevraagd werd, of hij nog iets tot zijne verdediging te zeggen had, hij antwoordde, dat de schuld niet aan hem lag, dat „zijne zoo extraordinair hooge jaren en ongemakken

„bijzonder zijn doofheid, zijn gebrek aan memorie, benauwde „borst, hem hadden moeten excuseeren", voor de benoeming;

dat hij met aandrang aan den Prins in 1747 had gezegd, dat hij te oud was en dat hij reeds sedert 1745 op zijn verzoek geëxuseerd was van dienst te velde, dat de schuld dus geheel lag aan hen, die hem benoemd hadden en hem tegen zijn zin tot het aannemen der moeielijke taak hadden gedwongen.

Aan vertrouwden vertelde hij later, dat hij alleen door den Prins-Stadhouder was benoemd, omdat Willem IV, — die in onmin leefde met den Vorst van Waldeck — zeer goed voorzag, dat deze zich daarna zou retireeren, zooals ook geschiedde.

Een verzoek van von Cronström om zich nogmaals schriftelijk te mogen verdedigen, werd ingewilligd en op den 10den Februari en den 3den Maart 1749 zond hij nog memoriën in. Die van 3 Maart 1749 is het laatste stuk in het dossier van het proces.

Waarschijnlijk heeft men toen den hoogbejaarden man, die op afdoening aandrong, met opzet ongemoeid gelaten. De krijgsgraad heeft de zaak althans laten rusten en nimmer eene beslissing genomen.

De generaal von Cronström overleed den 31sten Juli 1751 op zijn buiten de Nemelaer, in den ouderdom van even 90 jaar. Zijn lijk werd in stilte te Oosterwijk begraven.

De Prins van Hessen—Philipsthal genas langzaam van zijne zware verwonding en werd beloond door zijne benoeming tot generaal der Cavallerie en gouverneur van Breda. Hij diende nog vele jaren met roem en overleed op zijn goed Buitenrust, dat in 1730 bij het Scheveningsche tolhek door zijn vader was gebouwd en nog lang onder den naam van Hessenhof was bekend.

De kapitein van Verschuer werd tot belooning voor zijn flink gedrag den 9den October 1747 tot majoor benoemd. Toen Maastricht in het voorjaar van 1748 werd belegerd, werd hij door den Stadhouder den 7den April daarheen gezonden om als kommandant der artillerie op te treden, maar de stad was al ingesloten en hij kon niet binnenkomen.

Er bestaat over het beleg van Bergen op Zoom in 1747 een zeer uitgebreide litteratuur.

Ik zal U, Mijne Heeren, thans niet vermoeien met de titels van de bedoelde werken, maar ik stel mij voor een lijst daarvan te doen afdrukken.

De Voorzitter. Gij hebt het gezien, Mijne Heeren, dat ik gelijk had toen ik U voorspelde, dat gij iets boeiends zoudt hooren. Uw applaus bewijst dat gij met mij instemt. De heer van Sypesteyn was overigens geen vreemdeling voor deze Vereeniging. Vóór 20 jaren was hij een zeer gewaardeerd lid van het bestuur en heden avond heeft hij ons een afdoend bewijs gegeven van zijn voortdurende belangstelling voor ons genootschap. Uit naam van het bestuur en der vergadering betuig ik den heer van Sypesteyn hartelijken dank voor zijne voordracht.

Wenscht, naar aanleiding van het gesprokene, een der aanwezigen iets in het midden te brengen?

De Heer ELAND. De aard van het heden avond behandelde onderwerp leent zich minder tot het voeren van debat en ik heb dan ook niet het woord gevraagd om dit in te leiden; ik verzoek alleen een paar opmerkingen te mogen maken, waarvan de tweede wellicht ook van belang zal zijn voor den spreker en voor de niet-militaire leden der vereeniging.

In den loop zijner belangrijke voordracht wees de heer van Sypesteyn, ter kenschetsing van een droevig belachelijken toestand, waarin men bij de verdediging van Bergen op Zoom in 1747 verkeerde o. a. op het antwoord door generaal Cronström gegeven, toen men hem berichtte dat de Franschen de stad reeds bezet hadden: „Ik houd niet van valsche alarm.”

In het licht, waarin ons deze generaal heden avond is voorgesteld, moest dit antwoord natuurlijk de lachspieren der toehoorders in beweging brengen; niettemin is het niet zoo onverklaarbaar te achten. De krijgsgeschiedenis toch levert meer voorbeelden op van dergelijk ongeloof aan toestanden, welke men onmogelijk achtte en toch aanwezig waren. Ik herinner slechts aan het beleg van Belfort in 1870, een der weinige glanspunten in dezen voor het Fransche leger zoo noodlottigen oorlog.

Bij die vesting stond het dorp Danjoutin, dat als een wig

tusschen de vijandelijke aanvalswerken versterkt en bezet was gehouden, in telegraphische gemeenschap met het bureau van den Kolonel Denfert, doch op een goeden nacht werd het bij verrassing door de Duitschers genomen, die de telegraafdraden doorsneden. Daardoor vernam men in de vesting niets van hetgeen te Danjoutin was gebeurd, voordat een vluchteling uit het dorp, Belfort wist te bereiken. Toen deze het bericht van den overval aan den Staf van den Gouverneur overbracht, ontving hij ongeveer hetzelfde antwoord, dat Cronström gaf, namelijk dat „men niet van valsch alarm hield.”

Mijne tweede opmerking, die ook aan de niet-militaire leden belang zal kunnen inboezemen, betreft onze kaarten. Als ik mij wel herinner, heeft de heer van Sypesteyn o. a. de nitdrukking gebezigd: „Men verkeerde toen nog in den gelukkigen tijd dat de oorlogskaarten nog niet voor iedereen zelfs niet voor den vijand, verkrijgbaar waren”, en daaruit zou kunnen worden afgeleid, dat we naar het oordeel van den spreker van heden avond met onze gegevens wel wat royaal zijn.

Nu begrijpen wij allen dat het op dit oogenblik onmogelijk is alle kaarten geheim te houden; maar daarmee is niet gezegd, dat zij alle gegevens moeten bevatten, welke voor den vijand van belang kunnen zijn. Daarom acht ik niet ongepast hier mede te deelen, wat natuurlijk aan alle officieren reeds lang bekend is, dat in den laatsten tijd de kaarten, waarop verdedigingswerken voorkomen, nitsluitend aan militaire autoriteiten worden verschaft, en dat op de exemplaren voor het publiek alleen de buitenomtrek dier werken voorkomt.

Ik meen dat dit een stap is in de goede richting en daarom heb ik dit hier willen constateeren.

De Voorzitter. Ik dank den Heer Eland voor zijne toelichting.

Wanneer niemand meer het woord verlangt te voeren, dan sluit ik de vergadering.

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.

BIJLAGE.

LIJST van *Werken handelende over het beleg en de overrompeling van Bergen op Zoom in 1747.*

J. WAGENAAR. *Vaderlandsche Historie*, Deel XX; vooral ook de vervolgen.

KOK. *Vaderlandsch Woordenboek*, Deel VI art. Bergen op Zoom.

J. BOSSCHA. *Neêrlands heldendaden te land*, IIe deel.

De Europeesche Mercurius en de *Nederlandsche Jaarboeken* van de maanden Juli, Augustus en September 1747 behandelen het beleg zeer uitvoerig.

JEAN FAURE. *Histoire abrégée de la ville de Bergen op Zoom et du Siège de 1747*. La Haye chez Pierre van Os, 1761.

J. D. J. *Historie van den tegenwoordigen oorlog in Vlaanderen en Brabant*. 1743—1748.

Journal du Siège de Berg op Zoom en 1747, par un lieutenant-colonel volontaire (EGGERS). Amsterdam et Leipzig, chez Arkstee et Merkus 1750. (Zeer belangrijk.)

Beschrijving der stad Bergen op Zoom en het beleg in 1747, kunnende dienen als vervolg op J. WAGENAAR, te Amsterdam bij Arend Fokke Simonsz. 1780. (Met platen.)

Mémoires sur les campagnes des Pays-Bas en 1745, 1746 et 1747 (par le Prince de Waldeck) publiés par A. G. L. Heeren. Göttingen, 1803.

Relation de la Campagne de l'an 1747. La Haye chez Scheurleer. 1748.

LEFEBVRE. *Oeuvres complètes (l'art d'attaquer et de défendre les places)* II, bl. 21.

DS. JACOBUS ADRIANUS FOLKENS. *Dagverhaal der belegering van Bergen op Zoom in 1747*. Amsterdam 1761.

J. W. MERKES VAN GENT. *Memorie over Coehoorn*. Militaire Spectator 1e Serie Deel I, bl. 35.

DS. JOHANNES JANSSEN. *Kort en beknopt verhaal van 't gepasseerde in Bergen op Zoom op 16 September 1747*. Rotterdam en Bergen op Zoom. 1777.

D'ESPAGNAC. *Relation de la Campagne en Brabant et en Flandres*. 1745—1748.

Deux capitaines étrangers, au Service de France. Plans et journaux des Sièges de la dernière guerre de Flandres. Strasbourg 1750.

F. H. W. KUIJPERS. *Geschiedenis der Nederlandsche artillerie*. Deel III. Nijmegen. A. Blombert. 1872.

A. L. SCHLÖZER. *Schwedische Biographie*. Leipzig 1768. IIe deel. Leben von Isaac Cronström.

Jhr. J. W. VAN SYPESTEYN. *Het leven van Menno Baron van Coehoorn*.

JOHANNES JANSSEN. *De kerk van Bergen op Zoom herstelt en ingewijd*. Bergen op Zoom en Rotterdam. 1753.

Renvooi.

1. Bastion Noyelles.
2. " Koning Willem.
3. " Pacelle.
4. " Coehoorn.
5. " Belvédère.
6. Ravelijn Dedem.
7. Lunet, Zeeland.
8. " Utrecht.



